

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 463-477, December 2012

**ABBÂSÎLERDE TÜRK NÜFUZU DÖNEMİNİN ÇÖKÜŞÜ VE
TÜRKLERİN AKİBETİ : (232-447/945-1055)**

*THE COLLAPSE OF TURKISH POWER IN ABBASIDS AND THE FATE OF TURKS
(232-447/945-1055)*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

At the last decade of Turkish influence period at the Abbasid State between (232-334/749-945), we have seen the Caliphs attempting to some actions on account of failing to establish the peace. That last operation of the Caliphs resulted in vesting all the domination system to someone who appointed as Amir al-Umera. Amir al-Umera system which Caliph Radi had founded and developed was not sufficient to establish stability in Abbasids; on the contrary it made worse, which was impossible to solve. Moreover, this system instigated the struggles to seize the power and influence among the statesmen. As a result of this, there occurred a change in the power named as Buwaihids and Deylemlis in Abbasids. Between the years 334-447 Hegira/749-1055 AC, Buwaihids, who took over Abbasids reign, became the dominant factor in the policy of home and abroad and they made the caliphs of that time the religious leaders. During their centenarian sovereignty, the Buwaihids took influential steps not only in political life of Abbasids but also in their religious life. During the period when they were dominant, they attempted the activities to take Shiite belief to power and to establish Persian national state again. In this paper, focusing on the causes creating the Buwaihid power, the process of Buwaihid role, the after roling cases of Turks, the dominant nation of the years 232-334Hegira/749-945 AC which was before the rule of Buwaihids, and their military-politic activities during Buwaihids will be studied.

Key Words: Abbâsîds , Amir al-Umera, Buwaihids, Deylemlis, Turks

Öz

Abbâsî Devleti'nin (232-334/749-945) yılları arasındaki "Türk Nüfuzu" devresinin son on yılında, halifelerin asayiş ve huzuru temin edememeleri üzerine bir takım çalışmalar içerisine girdiklerini görmekteyiz. Halifelerin bu son atağı bütün emir komuta sisteminin Emîrî'l-ümerâ olarak atanan bir kimseye devredilmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Halife Râzî'nin tesis edip geliştirdiği Emîrî'l-ümerâlık sistemi, Abbâsilerde istikrarı sağlamaya yetmemiş; durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Üstelik bu sistem, devlet adamları arasında iktidar ve nüfuzu eline geçirme mücadelelerini körüklemiştir. Neticede, Abbâsilerde Büveyhîler ve Deylemliler olarak adlandırılan bir iktidar değişikliği oluşmuştur. 334-447/749-1055 yılları arasında Abbâsî İktidarını ele geçiren Büveyhîler, devletin iç ve dış siyasetinde hakim unsur olmuşlar ve bu dönemdeki halifeleri sadece bir dini lider konumuna getirmişlerdir. Bu yüzyıllık hakimiyetleri boyunca Büveyhîler, Abbâsîlerin sadece siyasi hayatında değil, dini hayatında da etkili olacak adımlar atmışlardır. Hakim oldukları dönemde, Şii inanç sistemini hakim kılma ve yeniden bir İran milli devletini kurma çalışmaları içerisine girmişlerdir. Özellikle Büveyhîler'in son dönemlerinin etkili komutanı Ebü'l-Haris Arslan Besâsîri döneminde, Abbâsî hilafetinin neredeyse sonunu getirecek ve Irak ile Bağdat'ı Şii Fatimî Devleti'nin hakimiyetine devredecek tehlikeli adımlar atılmıştır. Bu makalede, Büveyhî iktidarını doğuran etmenler üzerinde durularak, Büveyhî iktidarına geçiş süreci, Büveyhî iktidarı öncesi 232-334/749-945 yılların hakim unsuru Türklerin iktidar sonrası durumu, akıbeti ile Büveyhîler dönemindeki askeri ve siyasi faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Emîrî'l-ümerâlık , Büveyhîler, Deylemler, Türkler

Giriş

İslâm tarihinde olduğu kadar dünya tarihinde de büyük bir yeri olan¹ Abbâsî Devleti, 500 yıldan fazla hüküm sürmüş en uzun soluklu devletlerden birisidir. Abbâsîler, bu uzun dönem boyunca çok farklı iktidarlarca yönetilmişlerdir. 500 yıllık süreçte, halifelerin iktidara hâkim oldukları dönemler olduğu gibi; vesâyet altında oldukları dönemler de olmuştur. Bu yüzden tarihçiler, Abbâsî tarihini belli dönemlere ayırma gereksinimi duymuşlardır. Muhammed Mahir Hammâde, Abbâsîleri 5 döneme ayırmıştır: İktidar dönemi, Türk nüfuzu altındaki dönem, Büveyhoğulları dönemi, Selçuklular dönemi ve son dönem². Bir başka tarihçi Ahmed Çelebi, üç döneme ayırdığı Abbâsî Devletinin ikinci döneminde hâkimiyetin Abbâsî halifelerinin elinden çıkarak Türklerin (232-334/749-945), Büveyhîlerin (334-447/749-1055), Selçukluların (447-590/749-1193) eline geçtiğini belirtmiştir³. Her iki tarihçi de Abbâsîlerin 500 yıllık dönemindeki bölümlenmeleri hakimiyet açısından değerlendirmişler ve birbirlerine benzer tarihlendirme yapmışlardır. Bizim de temelde kabul ettiğimiz, (232-334/749-945) yılları arasındaki dönem yukarıdaki her iki tarihçinin ve çoğu tarihçilerin de ittifakıyla Türklerin iktidarda oldukları ve oldukça etkin oldukları "Türk Nüfuzu" dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Emîrî'l-Ümerâlığın sonu Büveyhî İktidarına Geçiş Süreci

232-334/749-945 yılları arasının tüm tarihçilerce "Türk Nüfuzu" dönemi olarak adlandırıldığı ve Abbâsî Devletinin bu devresinin Türk komutan ve siyaset adamlarınca idare edildiği bilinen bir gerçektir. Her iktidarın bir sonu olduğu gibi "Türk Nüfuzu" döneminin yok oluş süreci, bizim kanaatimizce, Türklerin iktidar dönemlerinin son on yılında daha da belirgin hale

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, I, 31-48, İstanbul 1988, J. J. Saunders, A History of the Medieval Islam, London-New York 1990, s. 106.

² Muhammed Mâhir Hammâde, Dirâse Vesîkiyye li't-Târîhi'l-İslâmî ve Masâdiruhû min Ahd-i Benî Ümeyye Hatte'l-Fethi'l-Osmânî li Suriye ve Mısır, 40-922/661-1516, Beyrut 1988, s. 139.

³ Ahmed Çelebi, et-Târîhu'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye, I-V, Kahire 1962, IV, 25.

gelmiştir. Bu dönemin çağdaş tarihçilerinden İran kökenli, Büveyhî taraftarı Hamza İsfahânî, bu konuda farklı düşünerek Abbâsîlerdeki bu dağılış sürecini Halife Muktedir dönemine kadar uzatmaktadır. Ona göre bu süreç yirmi beş yıldır. Abbâsîlerde bu son olaylar anarşi ve huzursuzluğu körükleyerek otorite zaafiyetini oluşturmuş ve hazinenin boşalmasına neden olmuştur⁴.

Dönemin tarihi kaynaklarında geçen detaylar bu dağılış süreci hakkında oldukça net bilgiler vermektedir. 322/934 yılında Halife Kahir tutuklanmış ve onun yerine Türk askerî birliklerince bir önceki halife Muktedir'in oğlu hapisten çıkarılarak "Râzî Billâh" lakabıyla halife ilan edilmiştir⁵. Türk askeri rejiminin isteğiyle halifelîğe getirilen Râzî, bu zorlu durumda canını kurtarmanın derdine düşmüştü. O dönemde saray katibi olarak görev yapan Türk tarihçi es-Sûlî, Halife Râzî dönemi hakkında yazmış olduğu kitabında, devlet otoritesinin oldukça zayıf bir duruma geldiği sırada hilâfet makamına zorla getirildiğini halifenin bizzat kendisinin söylediğini ifade etmektedir⁶. Devlet erkânı arasındaki nüfuz mücadelesinin halifelerin hayatına mal olduğunu bilen ve gören Râzî, hilâfette ve hayatta kalabilmesi tamamen kendi iradesi dışında başkalarının vereceği kararlarla mümkün olduğunu bildiği için halifelîğinin ikinci yılında, 324/936 yılında Basra ve Vâsıt valisi aslen Türk⁷ olan Muhammed b. Râik'i Bağdat'a davet ederek onu Emîrü'l-Ümerâ tayin ederek⁸ kendini güvence altına almak istemiştir. Böylece Abbâsî hilafetinde yeni bir on yıllık dönem başlamıştır. Aslında bu on yıllık süreç Abbâsîlerde iktidar değişimine götüren süreci de beraberinde getirmiştir.

Bu dönemin siyasi tarihi bu makalenin konusu olmadığı için dönemin tüm emîrü'l-ümerâları ele alınmamıştır. Makalede ağırlıklı olarak halife ve emîrü'l-ümera ilişkileri, "Türk Nüfuzu" döneminin çöküşüne olan etkisi üzerinde durulacaktır. Bütün emir komuta sisteminin emîrü'l-ümerânın tahakkümünde olduğu bu dönemde, halifeler büyük bir acziyet içerisinde sadece emîrü'l-ümerâ'nın emrini yerine getiren bir konumda bulunmakta idiler. Bu durumu Halife Râzî'nin vefat etmesinden⁹ sonraki gelişmelerden daha iyi anlamaktayız. Halifenin ölümü üzerine yeni bir halife tayini meselesinde devlet erkânı o sıralarda Vâsıt'ta bulunan Emîrü'l-ümerâ Türk Komutan Beckem'in dönmesini beklemişlerdir. Beckem halife seçimine katılmadığı için seçim

⁴ Hamza İsfahânî, *Târîhu Sinî Mülûkî'l-Arz ve'l-Enbiyâ*, Beyrut trz., s. 154 ; Hamza İsfahânî'nin Büveyhîler hakkındaki düşünceleri hakkında daha geniş bilgi için bak. Ahmet Güner, "Hamza el-İsfahânî ve Büveyhîler (I)", *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XX*, İzmir 2004, ss.3-27; Ahmet Güner, "Hamza el-İsfahânî ve Büveyhîler (II)", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XXI*, İzmir 2005, ss. 57-75.

⁵ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezeri (ö. 630/1232): *el-Kamil fi't-Târih*, I-XIII, Beyrut, 1965, VIII, 282; K.V. Zettersteen, "Razi Billâh", *İA*, Eskisehir 1997, IX, s. 647.

⁶ Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahya es- Sûlî, (ö. 335/946): *Ahbâru'r-Râzî ve'l-Müttakî Billah* (Nşr. J. Heywort Dunne) Beyrut, 1983, s. 86.

⁷ Hazar Türkleri'nden olan Komutan Raik el-Hazari'nin oğludur. Bak. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, (ö.310/922): *Târîhu'l- Ümemi ve'l-Muluk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, 1967, XI, 211; ayrıca bak. Sûlî, *Ahbâru'r-Râzî*, s. 87; K.V. Zettersteen, "İbn Raik", *İA*, Eskisehir 1997, V/II, s. 777.

⁸ İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, (ö.421/1030): *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkubu'l-Himem*, I-II, Mısır, 1914, I, 351; Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik (ö. 521/1127): *Tekmiletü Târih-i Taberî*, (Tahkik Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut 1967, (Taberî Tarihi'nin XI. Cildinin içinde), 99; İbnü'l-Esîr, VIII, 322; Bu makama atanan ilk kişinin İbn Raik olduğu ifade edilmektedir. Bkz: Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, c. I, (Çev. Nejdet Gök), İstanbul 2004, s. 203.

⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 366.

hakkında bir mektubu katibi Ebû Abdullah Kûfî ile Bağdat'a göndermiştir. Beckem'in gönderdiği mektupta Râzî Billah'ın veziri Ebû'l-Kasım Süleyman b. Hasan ve diğer vezirlerle divan başkanları, kadılar, Abbâsoğulları ve şehrin ileri gelenleri ile bir araya gelerek yaşayışından ve kendisinden emin ve memnun olunan bir kimsenin hilâfete getirilmesi hususunda istişare etmeleri isteniyordu. Kûfî, devletin ileri gelenlerini bir araya toplayıp onlarla istişare etmiş ve neticede İbrahim b. Muktedir ismi hakkında ittifakla karar verilip 329/940 yılında Daru'l-hilafe'ye çağırılarak kendisine Müttakî Lillah lakabıyla beyat edilmiştir¹⁰. İlk defa bir Türk komutan bu yetkiyi kullanmayarak istişare heyetinin kurulmasını istemiştir. Bu durumu Beckem'in ilme verdiği önemle açıklayabiliriz. Müttakî Lillah, hilâfet makamına geçtikten sonra Vâsıt'ta bulunan Beckem'e hil'at ve sancaklar göndermiştir. Devletin bütün yönetim işi ise Beckem'in katibi Kûfî tarafından idare edilmiştir¹¹.

Beckem'den sonra 332/943 yılında Emîrû'l-ümeralık makamına getirilen Türk komutan Tüzün'ün döneminde ilk defa bir halifenin başkaldırısıyla karşılaşmaktayız, fakat halife bu hareketin bedelini çok ağır bir şekilde ödürülerek ödemiştir. Bu hareketi başlatan Halife Muttaki olmuştur. Halife, Emîrû'l-Ümera Tüzün'den ve onun baskısından, yaşadığı acziyetinden ve çaresizliğinden bunalmış olacak ki Bağdat'ı terk ederek Hamdânîlere sığınmıştır. Hamdânîlerin Tüzün'e karşı çıkma cesareti göstermemesi üzerine de halife bu kez Mısır valisi Türk komutan İhşid Muhammed b. Tuğc'dan yardım istemiştir. O da ancak Mısır'da kendisine yardım edebileceğini bildirerek¹² halifenin Tüzün'e karşı ordu oluşturma fikrine olumlu bir yanıt vermemiştir. Halifeliği bırakmak istemeyen ve Tüzün'e karşı çıkabilecek bir ordu da bulamayan Müttakî, sonunda Tüzün'le anlaşmaktan başka çaresinin olmadığını anlamış, ona elçiler göndererek Bağdat'a geri dönme talebinde bulunmuştur. Halifenin Bağdat'a dönüş yolunda defalarca Tüzün'le mektuplaşması, başına herhangi bir kötü durumun gelmemesi hususunda Tüzün'den güvence almak istemesi gibi kaynaklarımıza yansıyan bilgiler¹³, o dönem halifelerinin emîrû'l-ümeralardan ne derece korktuklarını göstermesi bakımından oldukça manidardır. Tüzün, Halifeyi yolda karşılaşmış gözüne çektirdiği bir sürme ile halifenin gözlerini kör etmiş, onu ve yanında bulunan adamlarını tutuklayarak Bağdat'a doğru harekete geçmiştir¹⁴.

Bundan sonra Tüzün hemen yeni bir halife arayışına girmiş devletin hazineleri hakkında bilgisi olan 289-295/902-908 yılları arasında halifelik yapan Mükteffî'nin evladından Müstekfî'yi halifeliğe getirmiştir¹⁵. Kendinden önceki diğer halifeler gibi Müstekfî de Türk komutanların vesayeti altında kalmaktan kurtulamamıştır. Hatta o kadar ilginçtir ki, Tüzün'ün halifenin her anını kontrol altında tutabilmek için Türk asıllı bir köleyi Müstekfî'nin yanından hiç bir zaman

¹⁰ Sûlî, Ahbâru'r-Râzî, s.186-285; Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf, (ö.350/961): Kitâbu'l-Vulât ve'l-Kitabu'l-Kudat, (Neşr. Rhuven Guest), Beyrut, 1908, 290-291; İbn Miskeveyh, II, 2; Hemedânî, Tekmile, s. 324-349; İbnü'l-Esîr, VIII, 368; İbnü't-Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ, (ö.709/1309), el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrut, 1966. s. 254 İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Muhammed Yusuf b. Tağriberdî, (ö.874/1469): en- Nucümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XII, Kahire, 1963, III, 253-254.

¹¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 368.

¹² Kindî, Kitâbu'l-Vulât, s.292; Makrîzî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, (ö.845/1441): Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitâtı ve'l-Âsâr, I-II, Bulak, 1270, I, 329.

¹³ Sûlî, Ahbâru'r-Râzî, s. 278; İbn Miskeveyh, II, 67; İbnü'l-Esîr, VIII, 412.

¹⁴ Sûlî, Ahbâru'r-Râzî, s. 278; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, (ö. 345/956): Mürücü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher, thk. Müfid Muhammed Kamîha, I-IV, Beyrut, 1987, IV, 342; İbn Miskeveyh, II, 74; İbnü'l-Esîr, VIII, 419.

¹⁵ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, (ö. 345/956): et-Tenbih ve'l-İşraf, Beyrut, trs. s. 398; Mes'ûdî, Mürücü'z-Zeheb, IV, 355-371; İbn Miskeveyh, II, 78; İbnü'l-Esîr, VIII, 421; İbn Kesir, XI, 198; Hemedânî, Tekmile, s. 294, 349, 354; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505) : Târihu'l-Hulefâ thk.Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut, 1995, s. 263.

ayrılmamak üzere görevlendirmesi¹⁶ yine bu dönemin önemli ayrıntıları olarak kaynaklarımıza geçmiştir.

Türk komutanlardan Emîrî'l-ümerâ Tüzün 334/945 yılında Bağdat'taki evinde vefat edince¹⁷, onun yerine emîrî'l-ümerâlîğe Tüzün'ün harac ve vergi toplama görevlisi olan İbn Şîrzad getirilmiştir¹⁸. İbn Şîrzâd bir minnet borcu olarak ordu mensuplarının bütün maaşlarında ciddi bir artış gerçekleştirmiş, bu da bozulmakta olan Abbâsî hazinesini derinden sarsmıştır. Ekonomik sıkıntı başka yerlerden gelen yardımlara rağmen kapatılamamıştır. İbn Şîrzâd'ın bir diğer hatası atamış olduğu yöneticiler olmuştur. O, Yenal Gûşe adlı kişiyi Vâsıt'a, Feth Leşkerî'yi de Tekrit valiliğine tayin etmişti¹⁹. İşte bu vali Yenal buraya tayin edilir edilmez Ahvaz'da bulunan Ahmed İbn Büveyh²⁰ ile mektuplaşarak onu Vâsıt'a davet etmiş ve onunla birlikte hareket etmeye başlamıştır ki, bu Büveyhî iktidarının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ahmed b. Büveyh, Yenal Gûşe'nin davetinden cesaret alarak kısa bir sürede Vâsıt'a doğru yürümüş, Bağdat ise büyük zorluk içerisinde girmiştir.

İbn Büveyh'in Vâsıt'tan sonra Bağdat'a harekete geçmesi üzerine, halife ve emirî'l-ümera gizlenmişler, Bağdat'taki birçok Türk de şehri terk ederek Musul'a gitmişlerdir²¹. Türk askerlerinin şehri terk etmeleri, İbn Büveyh'in işini kolaylaştırmış ve 334/945'te Bağdat'a ulaşan İbn Büveyh, Bağdat'ta herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın şehre hakim olmuştur. Bağdat'a girişinden bir gün sonra İbn Büveyh, Halife Müstekfî'nin huzuruna çıkıp ona beyat etmiş, Müstekfî de ona ihanet etmeyeceğine dair yemin ederek hil'atler giydirmiş ve "Müizzüdevle" lakabını vererek iktidarı ona teslim etmiştir²².

Böylece Abbâsî Döneminin ikinci devresi bitmiş; Mahmut Şakir'in de belirttiği gibi Abbâsîler için yeni bir dönem başlamıştır. Artık Abbâsî Halifeleri, bir devlet başkanı olmaktan çıkıyor ve dini lider olarak kalıyorlardı²³. Mahmut Şakir'in bu yorumunu şu bilgi desteklemektedir: Müizz'uddevle, halifenin hazine üzerindeki tasarrufunu kaldırarak onu yalnız 5 bin dirhem değerinde günlük bir nafaka ile geçinmeye mecbur etmiştir²⁴.

¹⁶ Mes'ûdî, Murûcü'z-Zeheb, IV, 355.

¹⁷ İbn Miskeveyh, II, 82; İbnü'l-Esîr, VIII, 448; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406): Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede've'l-Haber, I-VII, Beyrut 1971, III, 419.

¹⁸ İbn Miskeveyh, II, 82; İbnü'l-Esîr, VIII, 448.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 448.

²⁰ Büveyhiler : Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh (Bûye) b. Fennâ (Penâh) Hüsrev'den alır. İbn Hallikan, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 682/1282): Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman, I-VIII, Beyrut, trs. I, 98. Büveyh'in Ebü'l-Hasan Ali, Ebü Ali Hasan ve Ahmed adında üç oğlu vardı. Bu üç kardeş önce Gîlânlı bir sülâleye mensup Emîr Mâkân b. Kaki'nin emrinde Sâmânîler'in hizmetine girdiler. Üç kardeşten Ali, Kerec valiliğine tayin edildi. Türk askerlerinin birçoğu Şîraz'da Ali'nin ordusuna katıldılar. Bak. Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", DİA, VI, 496-497. İstanbul 1992; Philip Hitti, Ebü Şuca, Büveyh'in muhtemelen bir hanedan itibar ve nüfuzu sağlamak amacıyla Sâsânî Hükümdarları soyundan geldiğini iddia ettiğini belirtmektedir. P.K. Hitti, Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, 1989, III, 740; ayrıca bak. K. V. Zettersteen, "Büveyhiler", İA, İstanbul, 1977, I, 843-844.

²¹ İbnü'l-Esîr, VIII, 449; İbn Haldûn, İber, III, 421.

²² İbnü'l-Cevzi, XIV, 42; İbnü'l-Esîr, VIII, 449; İbn Haldûn, İber, III, 421; Suyûtî, Târîhu'l-Hülefa, s. 397.

²³ Mahmut Şakir, et-Târîhu'l-İslâmî, Beyrut, 1991, VI, 135.

²⁴ İbnü'l-Esîr, VIII, 449; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, (ö.774/1372): el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XII, Beyrut, 1990, XI, 212.

334-447/945-1055 yılları arası, siyasî iktidarın Türklerin elinden çıkıp Büveyhîlerin eline geçtiği bir dönemi oluşturmakta idi. Ahmed b. Büveyh iktidara gelince Türk askerlerinin belli bir kısmını uzaklaştırırsa da Bağdat'ta mevcut Türk askerlerinin tamamından kurtulmaya muvaffak olamamıştır. Türkler asker bir millet olduğu için bu görevi meslek olarak da yapmakta idiler. Bu dönemde Türkler, sadece Büveyhîler yanında değil değişik yerlerde bağımsızlığını ilan eden Abbâsî idaresinden ayrılmış olan müstakil devletler içerisinde de asker olarak çalışmakta idiler. Mısır'da Fatmîler (358-567/969-1171), Musul'da Hamdânîler, Horasan'da Saffârîler ve Sâmânîler, Türkler tarafından kurulan Gazneliler bunlardandır. İşte bu dönemde Türklerin, hem Büveyhîlerin içinde hem de bu bağımsız devletlerin içinde askerî ve siyasî faaliyetlerde bulduklarını tespit etmekteyiz²⁵. İbnü'l-Esir 335/946 yılı olaylarını anlatırken Musul Emiri Nasıruddin Hamdânî ile Türk asıllı komutanlardan Tekin ile arasının bozduğuna dair bir bilgi²⁶ vermektedir ki, bu, Türklerin ve Türk komutanların farklı devletler içerisinde çalıştıklarını göstermektedir.

Klasik tarih kaynaklarında geçen bir diğer bilgi ise Türk komutanların hâlâ Bağdat'ta bulduklarını göstermektedir: Saray kahyası olan Alem adındaki bir kadın büyük bir ziyafet tertipleyerek bu ziyafete Deylemlilerle Türk komutanlarını davet etmişti. Muizzüddin bu ziyafetten kuşkulanan Alem'in bu ziyafetini kendisine karşı bir komplo olarak değerlendirmiş ve hemen Müstekfî'yi azlederek²⁷ Ebû'l-Kasım Mufaddal Mutî'yi halifelığe getirmiştir²⁸.

Büveyhîler döneminde yalnız 4 halife işbaşına gelmiştir. Bu Devrin Halifeleri:

- 1- Mutî Lillâh Ebû'l-Kasım Mufaddal (334-363/ 946-974)
- 2- Tâi Lillah Ebû'l-Fazl Abdülkerim (363-381/974-991)
- 3- Kâdir Billah Ebû'l-Abbâs Ahmed (381-422/991-1031)
- 4- Kâim Ebû Ca'fer Abdullah (422-467/1031-1075)²⁹

Bu dönemdeki etkin olan Türk komutanların ve Türklerin askerî, idari ve siyasî faaliyetleri, bu dönem halifelerine göre değil de asıl söz sahibi olan Irak'ta hüküm süren Büveyhîlerin iktidara geliş sıraları dikkate alınarak ortaya konulacaktır.

Hilafet merkezini ele geçiren Büveyhîlerin Irak, Ahvaz ve Kirman'da hakimiyetleri esnasında yönetime on emirlerinin geldiğini görmekteyiz. Bu emirler ve onların iktidarda kaldığı yıllar şu şekilde gerçekleşmiştir. Muizzüddin (Ebû'l-Huseyn Ahmet) (334-356/945-967), İzzüddin (Bahtiyar) (356-367/967-978), Adudüddin (367-372/ 978-983), Samsamüddin Ebû Kâlicar (372-376/983-986), Şerefüddin (376-403/986-989), Bahaüddin (Ebû Nasr Fîruz) (379-403/989-1012), Sultânüddin (403-411/1012-1020), Müşerrifüddin (411-416/1020-1025), İmadüddin (416-435/1025-1043), Melikürrahim de (435-447/1048-1055) yılları arasında Büveyhî emirleri olmuşlardır³⁰.

²⁵ İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek (736/1335) Kenzü'd-Dürer ve Câmiul-Ğurer, thk. Salahaddin el-Müneccid, I-IX, Beyrut-Kahire, 1960, VI, 141.

²⁶ İbnü'l-Esir, VIII, 339.

²⁷ İbnü'l-Cevzi, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597/1201): el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Müluk, (Neşr. Muhammed-M. Abdülkadir Ata) I-XVIII, Beyrut, 1992, XIV, 46; İbnü'l-Esir, VIII, 450; İbn Kesir, XI, 212.

²⁸ Mes'ûdî, Murûcû'z-Zeheb, IV, 372; İbnü'l-Esir, VIII, 451; İbn Kesir, XI, 212.

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", DİA, I, 37-48, İstanbul, 1988 I, 37

³⁰ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", DİA, İstanbul 1992, VI, 496-500

Büveyhî İktidarında Türklerin Siyasî ve Askerî Faaliyetleri

Abbâsîler döneminde siyasî nüfuzun Büveyhîlerin eline geçmesiyle yüzyıldır iktidarı elinde bulunduran Türklerin, nasıl bir sürece girdikleri büyük bir merak konusudur. Büveyhîlerin gelmesiyle Türklerin etkisinin yok olduğu anlaşılmamalıdır. Bağdat'ta bulunan Türklerin bir kısmının Musul'a gittiğine dair kaynaklarda bilgi geçmektedir³¹. Abbâsî hilafetinin İran'lı Büveyhoğulları eline geçmesi Türklerin Irak'a gelişlerini engellememiştir. Aksine Türkler, Büveyhoğullarının da askerî gücünü oluşturmuştur. Bağdat'a giren ilk Büveyhi hükümdarı Ahmed beraberinde 700 Türk de getirmiştir³². Zamanla Türklerin bu dönemde de tıpkı eskisi gibi devletin büyük ve önemli işlerinde görevlendirildiklerini, hatta Büveyhî iktidarını yıkmak üzere harekete geçtiklerini görmekteyiz.

İktidara gelen ilk Büveyhî emiri Muizzüddeve'nin (334-356/945-967) son döneminde Türkler kuvvetlenmiş, Muizzüddeve'ye karşı ayaklananları destekleyen Deylemliler ise zayıf duruma düşmüşlerdir³³. Hamdânîlerden Nasıruddeve ile İbn Şirzad ittifak kurup Muizzüddeve'ye karşı saldırıya geçmiş ve iki grup arasında savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşın her iki tarafında da Türk askerler bulunmaktaydı. Yapılan bu mücadele dört ay devam etmiş neticede Muizzüddeve, Bağdat'ta kontrolü sağlamıştır. Muizzüddeve, 22 yıl müddetle (334-356/945-967) Bağdat tahtında kalmış ve bu müddet zarfında, halifelikten başka bir hususiyeti kalmamış olan Abbâsî halifelerini devre dışı bırakarak, tüm devlet yetkilerini eline almıştır³⁴. İyi bir yönetici olan Muizzüddeve, Abbâsî devletin durumunu çok iyi tahlil etmiş ve onu tehlikeye sokacak her türlü durumları bertaraf etmeye çalışmış; düşmanları Hamdânîler, Berîdîler ve diğerlerinin kötülüğünden korunmasını bilmiştir. Devrinin en önemli komutanlarından birisi de Türk Komutan Sebüktekin olmuştur³⁵. Muizzüddeve'nin bu komutana çok değer verdiği yine tarihi kaynaklardan³⁶ anlaşılmaktadır.

Bu dönem içinde diğer önemli Türk komutan Alptekin eş-Şerâbî'dir. İncelediğimiz kaynaklarda ismi Heftekin, Elftekin ve Eftekin olarak değişik biçimlerde yazılan, Alptekin Ebû Mansûr Türkî eş-Şerâbî, Muizzüddeve Ahmed b. Büveyhî'nin hizmetinde bulunmuştur³⁷.

Muizzüddeve'nin ölümünden sonra yerine oğlu İzzüddeve (356-367/967-978) geçmiştir. Onun emirliği esnasındaki Türklerin siyasî faaliyetlerine geçmeden önce Muizzüddeve b. Büveyhî'nin, ölümünün yaklaştığını hissettiği zaman oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a vermiş olduğu öğütlerde Türkler hakkında ilginç bilgiler bulunmaktadır. Muizzüddeve oğluna; uyanık olmasını, düşmanlarından ve özellikle ordusunun çoğunluğunu teşkil eden Türklerden sakınmasını ve maaşlarını zamanında ödemesini tavsiye etmiştir³⁸. Buradan da anlaşılmaktadır ki Türkler, daha evvel olduğu gibi Bağdat'ta paralı askerlik mesleğini Büveyhîler zamanında da devam ettirmektedirler.

³¹ İbnü'l-Cevzi, XIV, 42; İbnü'l-Esîr, VIII, 449.

³² Kitâbü'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik, (Neşr. Ömer es-Saidî), Dımaşk, 1972.

IV, K. II, 430.

³³ İbnü'l-Esîr, VIII, 453.

³⁴ Suyûtî, Târîhu'l-Hülefa, s. 397.

³⁵ İbnü'l-Cevzi, XIV, 182; İbnü'l-Esîr, VIII, 466; İbn Hallikan, Vefayât, I, 174-177; daha geniş bilgi için bak. Ahmet Ağrakça, "Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I : Sebüktekin.", Belleten, 53/207-208, Ankara, 1989.

³⁶ İbn Kesir, XI, 232.

³⁷ İbn Kesir, XI, 260; Makrizî, Hitat, II, 9.

³⁸ İbnü'l-Esîr, VIII, 575; İbn Kesir, XI, 282.

İzzüddeve Bahtiyar, babasının tavsiyelerini yerine getirememiş ve onun kendisi için çizdiği siyaset doğrultusunda da yürümemiş. Üstelik Türk Komutan Sebüktekin'in ikta arazilerine göz dikmiştir³⁹. Kendi malına göz diktiğini gören Sebüktekin ile Bahtiyar'ın arası açılmıştır. Sebüktekin'in, ordu içine hatta Bahtiyar'ın çok yakınları arasında bile casusları vardı, bunlar vasıtasıyla onun her işinden ve teşebbüsünden haberdar olmakta idi⁴⁰. Son olarak İzzüddeve'nin kendisini öldürme planlarından haberdar olan Sebüktekin, hızlı bir şekilde hareket ederek İzzüddeve'nin evini kuşatarak ailesini gözetim altına almıştır. Böylece Türkler, Büveyhoğullarının üzerinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu sırada İzzüddeve Ahvaz'da bulunuyor ve Bağdat'a giremiyordu. Sonra Türkler, İzzüddeve'nin üzerine gitmek için Vâsıt'a hareket ettiler. Bu esnada Sebüktekin'in ölümü⁴¹ üzerine Türkler, Alptekin etrafında birleşerek İzzüddeve Bahtiyar ile karşılaştılar. Güçsüz duruma düşen İzzüddeve Bahtiyar'ı amcasının oğlu Adudüddeve kurtarmış ve O, Irak'a tamamen hakim olarak karışıklıkları durdurmuştur⁴².

Alptekin komutasındaki Türkler Bağdat'ta 364/975'te yenilince etrafındaki yaklaşık 400 süvariyle birlikte Şam'a gitmiş ve orada Fatmî valisini şehirden çıkararak yaklaşık bir buçuk yıl Şam'ı idare etmiş, hutbeyi Abbâsî halifesi adına okutmuştur. Üzerine gelen Fatmî komutan Cevher'i yenmesi üzerine, Alptekin'e karşı bu kez bizzat Fatmî Halifesi Aziz Billah büyük bir orduyla çıkmış, 366/977 tarihinde Remle'de Alptekin'in ordusunu yenmiştir. Alptekin'in bu başarıları, bölgede iki yıl kadar direnmesi ve bu süre içinde güçlenmesi, Fatimilerce dikkate alınmış ve böyle muazzam bir komutan ve onun askerleri de yine bu devletçe vazifelendirilmiştir⁴³.

İzzüddeve Bahtiyar'a karşı Türkleri kullanan Adudüddeve (367-372/978-983) iktidara geçince⁴⁴ otoritesini sağlamlaştırmış, emrindeki Türk askerlere sözünü geçirmiş⁴⁵. Türk askerler bu dönemde askerî görevlerini yerine getirmiş öne çıkan faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bu devreye, Türklerin Büveyhîler içindeki sessizlik dönemi diyebiliriz. Ancak bunun döneminde Fatmî ordusunda bulunan Türk komutanların Suriye'yi ele geçirmek için faaliyete geçtiklerini bilmekteyiz. Bunlardan birisi Bultekin et-Türkî⁴⁶, diğeri Mencütekin et-Türkî'dir⁴⁷.

Adudüddeve'nin ölümü üzerine yerine oğlu Samsamuddeve Ebû Kâlicar (372-376/983-986) geçmiştir⁴⁸. Ancak Samsamuddeve ile, nüfuzunu İsfahan, Rey, Şiraz ve civarında genişletmekte olan en büyük kardeşi Şerefüddeve arasında taht mücadelesi baş göstermiştir. Nitekim Şerefüddeve 376/986 yılı içinde Ahvaz'dan hareketle Vâsıt üzerine yürümüş ve şehri ele geçirmiştir. Bunun üzerine Samsamuddeve, yakın adamlarıyla yapmış olduğu müzakere neticesinde Deylemlilerle Türkler arasında ayrılık oluşturmaya çalışmış ve Musul civarındaki dağlık bölgelere gitmiştir⁴⁹. Bu siyasetinde başarısız olan Samsamuddeve, Şerefüddeve tarafından Faris'te bir kaleye hapsedilmekten kurtulamamıştır⁵⁰.

Şerefüddeve'nin Bağdat'a girmesi ile Türkler ve Deylemliler arasındaki anlaşmazlıklar daha da içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Deylemliler askerlerin sayısı İbnü'l-Cevzi'ye göre⁵¹ 19 bin,

³⁹ İbnü'l-Esîr, VIII, 576.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, II, 235.

⁴¹ İbnü'l-Cevzi, XIV, 237.

⁴² İbnü'l-Esîr, VIII, 646.

⁴³ Devadârî, Kenzü'd-Dürer, VI, 141.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzi, XIV, 260.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, VIII, 671; İbn Kesir, XI, 301.

⁴⁶ Devadârî, Kenzü'd-Dürer, VI, 205, 206.

⁴⁷ İbnü'l-Adim, Kemaleddin Ömer (ö.660/1262) Zubdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb,(nşr. Halil el-Mansur), Beyrut,Trs., s. 106.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzi, XIV, 290; İbnü'l-Esîr, IX, 22.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, IX, 49.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzi, XIV, 318.

⁵¹ İbnü'l-Cevzi, XIV, 318.

İbnü'l-Esir'e göre⁵² 15 bin, buna karşılık Türk askerlerin sayısı sadece 3 bin kişiden ibaretti. İki grup asker arasında yapılan muharebede Türkler, Deylemlileri hezimete uğratmış, yaklaşık 3 bin kişiyi öldürmüşlerdir. Şerefüddeve, yanına sığınan Deylemlilerle Bağdat'a girmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Deylemlilerin Samsamuddevle'yi arzu ettiklerini Şerefüddeve'ye ima etmişlerdir. Bu ima üzerine Şerefüddeve elinde rehin olarak tuttuğu Samsamuddevle'yi öldürmekle tehdit edince, Deylemliler geri adım atmak zorunda kalmış ve yine Türklerin sözü geçmiştir⁵³.

Şerefüddeve (376-403/982-989) Türklerin sayesinde iktidara gelmiş ve bu iktidarının devam etmesi için de Türklerle Deylemliler arasındaki huzursuzluğu gidermeye çalışmıştır⁵⁴. Bu arada amcası Rey, İsfahan sultanı Fahrüddeve ile aralarında rekabet ortaya çıkmıştır. Bu sebeple onun, amcası Fahrüddeve'yi destekleyen Bedr b. Hasanveyh üzerine Türk Komutan Karatekin Cehşiyârî komutasında Cebel bölgesine bir ordu gönderdiğini görmekteyiz. Giden bu ordu başlangıçta zafer kazanmış olmasına karşın, Bedr, karşısında tutunamamış hezimete uğramaktan kurtulamamıştır. Neticede Bedr, Irak'ı tehdit eden büyük bir güç haline gelmiştir⁵⁵.

Şerefüddeve'in ölümü üzerine Bahaüddeve (379-403/ 989-1012) emirliğe geçmiştir. Türkler farklı bir emir düşünerek emirliğe Şerefüddeve'nin oğlu Ebû Ali'yi getirmek için uğraşmakta idiler, lakin Bahaüddeve'nin, Ebû Ali'yi yakalayıp öldürmesi, Türklerin planlarını boşa çıkarmıştır. Bahaüddeve kendisi için çok yararlı bir siyaset takip ederek Türkleri kendine çekmeyi başarmış; hatta Türkler ile Deylemliler arasında çıkan karışıklıklarda Türkleri desteklemiştir⁵⁶. Dolayısıyla Deylemlilerin nüfuzu kırılmış ve Türklerin üstünlüğü belirgin hale gelmiştir. Ancak Bahaüddeve, döneminde Türk ve Deylemliler arasındaki anlaşmazlıkları gidermede muvaffak olamamıştır.

Bahaüddeve, son olarak Bahtiyar'ın iki oğluyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sıralarda Bahtiyar'ın oğulları Samsamuddevle'yi öldürüp Fars'ı ele geçirmiş ve Deylemlileri de Bahaüddeve'ye karşı kıskırtmakta idiler. Gelişmeleri yakından takip eden ve şartlara göre vaziyet değiştirmesini iyi bilen Bahaüddeve, hemen Deylemlilerin liderini kendi tarafına çekmeyi başarmış ve Bahtiyar'ın Fars'a hâkim olan iki oğluyla savaşa girişmiştir. Ayrıca İki kardeş arasında fitne ve düşmanlık çıkartarak Fars bölgesini ele geçirmeyi bilmiştir. Bahtiyar'ın iki oğlundan biri Batiha'ya, diğeri de Deylem bölgesine gitmiştir. Deylem bölgesine giden Bahtiyar'ın oğlu, Türkler, Deylemliler ve Zutlar'ın destekleriyle Fars'a geri dönmüş ve Kirman bölgesinin büyük bölümünü eline geçirmiştir. Bahaüddeve uzun süren çabalardan sonra bir ölçüde devletin birliğini sağlamaya muvaffak olmuş ise de, Irak'taki Büveyhî nüfuzu azalmaya başlamıştır. Bahâüddeve'nin 403/1012'de ölümüyle⁵⁷ oğulları arasında uzun süren bir hâkimiyet mücadelesi başlamış ve Büveyhîler parçalanmaya başlamıştır.

Bahâüddeve'den sonra yerine geçen oğlu Sultanüddeve'nin (403-411/1012-1020) Irak'ta karşılaştığı en büyük güçlük, daha önceki yılların da müzmin rahatsızlığı olan Deylemliler ile

⁵² İbnü'l-Esir, IX, 49.

⁵³ İbnü'l-Cevzi, XIV, 320; İbnü'l-Esir, IX, 49.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, IX,52; İbn Kesir, XI, 305.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzi; XIV, 338; İbnü'l-Esir, IX,52; İbn Kesir, XI, 307.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, IX, 63.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, IX, 241; Zehebi, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), Düvelü'l-İslâm, Beyrut, 1999, I, 335; İbn Kesir, XI, 352.

Türkler arasındaki mücadeleler olmuştur⁵⁸. Sultanüddeve'nin ordusunun çoğunluğunun Türklerden oluşması, muhtemeldir ki Deylemlileri farklı bir arayış içerisine sokmuştur. Deylemliler, Sultanüddeve'nin kardeşi Ebû'l-Fevâris'i yanlarına çekerek liderlerine karşı isyan etmişler ve 407/1016 yılında Şiraz'ı ele geçirmişlerdir⁵⁹. Fakat Sultanüddeve'nin ordusunun gösterdiği mukavemet Ebû'l-Fevâris'in şehri terk etmesine, Kirman'a kaçmasına neden olmuştur. Bu arada Türk olan Gazneliler, Büveyhîler'in hâkimiyet sahalarına doğru genişlemekteydi. Kirmân'dan kaçan Ebû'l-Fevâris, Horasan'a giderek Gazne hükümdarı Yeminüddeve Mahmut b. Sebüktekin'e sığınmış ve ondan yardım talep etmiştir. Bu sayede Ebû'l-Fevâris, Gazneli Mahmud'dan aldığı askerî takviye ile Kirmân'ı geri almış olsa da neticede kardeşi Sultanüddeve'ye itaat etmekten başka çare bulamamıştır⁶⁰.

Ancak bu son gelişmeler Büveyhîler'de bir emir değişikliğine neden olmuştur. Türkler, Bahâüddeve'nin diğer oğlu Müşerrifüddeve'yi destekleyerek, onun 412/1021 yılında Irak'a hâkim olmasını sağladılar. Sultânüddeve de Irak üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmek zorunda kaldı⁶¹. Müşerrifüddeve zamanında (411-416/1020-1025) Türklerin nüfuzu daha da artmıştır. Bunun sebebi, Büveyhoğulları hükümdarlarının zayıflığı ve bu dönemde Irak'ta saltanat tahtına çocukların oturmuş olmasıdır. Hanedan mensupları arasındaki taht mücadelesinden faydalanan Gazneli Mahmud ise ömrünün son yıllarında batıya yönelmiş ve Rey şehrine hâkim olarak Büveyhîler'in 420/1029 yılında Cibâl koluna son vermiştir⁶².

Müşerrifüddeve'nin ölümünden sonra Irak'ta yeniden taht mücadelesi başlamış, sonunda askerler kardeşi Celâlüddeve'yi (416-435/1025-1043) emîr seçmişlerdir⁶³. İbnü'l-Esir, Celâlüddeve zamanında, Türk komutanların nüfuzunun arttığını, Abbâsî devletinin işlerinin yürütülmesinde son derece etkili olduklarını geniş bir şekilde açıklamış; hatta onların Büveyhî hükümdarlarının tayinlerine de müdahale etmeye başladıklarını, onları kendilerine itaate ve bağlılığa zorladıklarını bildirmektedir. Bu dönemde halife, onların dileklerini yerine getirmekten başka hiçbir şey yapmamıştır⁶⁴. Türk askerler isteklerini elde etmek ve mal kazanmak için sık sık isyana teşebbüs etmişlerdir. Bir keresinde Türkler, Bağdat'ta Celâlüddeve'ye karşı isyan ederek onun sarayını tahrip etmişler ve onun para basımı için gönderdiği altın ve gümüşleri de aralarında taksim etmişlerdir. Celâlüddeve'yi, kalmış olduğu bu zor durumdan dönemin halifesi Kâdir Billâh kurtarmıştır⁶⁵.

Halife Kâdir'in yerine oğlu Kâimbiemrillâh'ın geçtiği⁶⁶ esnada Bağdat anarşi ve çatışma merkezi olmuş, gruplar arasındaki çekişmeler başta Türk ve Deylemliler arasında olmak üzere gittikçe artmıştır. Türk askerleri, Celâlüddeve'nin kardeşi Sultanüddeve'nin oğlu Ebû Kâlicar'ı desteklemişlerdir. İki taraf arasındaki bu harpler, 428/1037 yılında Bağdat'ta en yüksek noktasına ulaşmış ve Celâlüddeve canını kurtarmak için Bağdat'ı terk etmiştir. Bu seferde şehre Ebû Kâlicar girmiş⁶⁷ ve kentin doğu kesiminin korunmasını Türk asıllı komutan Ebû'l-Hâris Arslan'a teslim etmiştir⁶⁸. Fakat Celâlüddeve'nin, Arslan'ı kendi yanına çekmesi üzerine Ebû Kâlicar amcası Celâlüddeve ile 428/1037 yılında anlaşma yapmak zorunda kalmıştır⁶⁹.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 241.

⁵⁹ İbnü'l-Cevzi, XV, 120; İbnü'l-Esîr, IX, 293.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzi, XV, 121; İbnü'l-Esîr, IX, 302.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, IX, 323.

⁶² İbnü'l-Esîr, IX, 371.

⁶³ İbnü'l-Esîr, IX, 346; İbn Kesir, XII, 19.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 347.

⁶⁵ Zehebi, Düvelü'l-İslâm, I, 370; İbnü'l-Esîr, IX, 353.

⁶⁶ Zehebi, Düvelü'l-İslâm, I, 369; İbnü'l-Esîr, IX, 417; İbn Kesir, XII, 29.

⁶⁷ Zehebi, Düvelü'l-İslâm, I, 373.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 433.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzi, XV, 256; İbnü'l-Esîr, IX, 455.

Celâlüddeve'nin 435/1044'te ölümüyle Bağdat'ta hutbe İmamüddeve Ebû Kâlicar adına okunmuştur⁷⁰. Böylece Ebû Kâlicar (435-440/1044-1048) Büveyhîler'in Irak, Fars ve Kirman kollarını tek bir idare altında toplamayı başarmış oluyordu. Bu devirde Selçuklularla Büveyhîler arasındaki mücadeleler başlamış, Selçuklular, Büveyhîler'in hâkim oldukları topraklara doğru ilerlemeyi sürdürmüşlerdir⁷¹.

Selçuklular Dandanakan Savaşı'ndan (431/1040) sonra toplanan kurultayda o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride zapt edilecek toprakları hanedan üyeleri arasında paylaşmışlardı. Bu bölüşme sırasında Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmiş, dolayısıyla Kirman eyaletine Selçuklu akınları ilk olarak 434/1042-43 yılında başlamıştır⁷².

Bu tarihlerden sonra yaklaşık bir on yıl kadar Ebû Kâlicar ile Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey arasında sulh akdedilmiş, hatta bir aralık Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yımal'a, Ebû Kâlicar'ın idaresinde olan bölgeden elini çekmesini emrecek boyutlara ulaşmıştır⁷³. Tuğrul Bey'in Ebû Kâlicar'ın kızıyla, Ebû Kâlicar'ın oğlu Ebû Mansûr'un da Tuğrul Bey'in kardeşi Davud'un kızıyla evlenmeleri üzerine iki taraf arasındaki ilişkiler daha da artmıştır.

Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmeyi bir müddet geciktirmeleri, Büveyhî ve Selçuklu ailesini bağlayan akrabalıkla birleşen bu sulhun neticelerindedir. Daha sonra Kavurd, Kirman üzerine yürüyerek bu bölgedeki Büveyhî hâkimiyetine son vermiştir 447/1048⁷⁴.

Büveyhîlerin son yıllarında genel komutanı Türk olan Arslan Besâsîri Bağdat'ta huzur ve sükunetin sağlanması için büyük başarı göstermiş⁷⁵, aynı tarihte Ebû Kâlicar ölmüş yerine oğlu Melikürrahim lakabını alan Hüsrev Fîrûz geçmiştir (440-447/1048-1055)⁷⁶. Büveyhîler bu dönemde hakim oldukları bölgelerden Kirman'ın hakimiyetini Selçuklulara kaptırmışlar, ellerinde sadece Irak ve Fars bölgeleri kalmıştır. Ancak Melikürrahim bu iki bölgeye hakim olmak için hem kardeşleriyle hem de Selçuklularla mücadele etmiştir.

Halife Kâim-Biemrillâh bu sırada Büveyhîler'in ve Türk askerlerinin komutanı olan Ebû'l-Haris Arslan Besâsîri'nin baskısı altında idi⁷⁷. Bu komutan Abbâsî hilafetinin sonunu getirecek ve Irak ile Bağdat'ı Şii Fatimî Devleti'nin hakimiyetine devredecek tehlikeli bir planı uygulamaya sokmanın peşine düşmüştü⁷⁸. Büveyhîler bu dönemde güçlerini tamamen kaybetmişler ve Arslan Besâsîri de Bağdat'a hakim olarak hutbeyi Fatimî halifesi adına okutmaya başlamıştır⁷⁹. Nitekim Barthold bu durum hakkında şu isabetli yorumu yapmaktadır: İslâm dininin koruyucuları o zaman Bağdad'ta bütün idareyi ellerine geçirmiş olan Şii Büveyhîlerin hâkimiyetine son vermek için doğu

⁷⁰ Zehebi, *Düvelü'l-İslâm*, I, 377; İbnü'l-Esîr, IX, 516; İbn Kesir, XII, 51.

⁷¹ Zehebi, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347) : *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, I-XXXXVII, Beyrut, 1990, XXIX, 42; İbnü'l-Esîr, IX, 510.

⁷² Zehebi, *Düvelü'l-İslâm*, I, 382; İbnü'l-Esîr, IX, 510.

⁷³ İbnü'l-Esîr, IX, 537.

⁷⁴ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 30, 20.

⁷⁵ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 30, 20; İbnü'l-Esîr, IX, 607.

⁷⁶ Zehebi, *Düvelü'l-İslâm*, I, 378

⁷⁷ Zehebi, *Düvelü'l-İslâm*, I, 384; İbnü'l-Esîr, IX, 601.

⁷⁸ İbn Haldûn, III, 458; Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İmadeddin el-Katip el-İsfehani'nin, *Zubdet al-Nusra ve nuhat al-Cusra*, İhtisar eden El-Bondari, (İng. Çev. M. Th. Houtsma) Leiden, 1989, İng. Türkçeye çeviren, Kıvameddin Burslan, Maarif Matbası, İstanbul, 1943, s. 13.

⁷⁹ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 35.

tarafından gerçek İslâm fatihlerinin çıkmasını beklemekteydiler⁸⁰. Bütün bu gelişmelerden sonra Abbâsî halifesi Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve kendisini bu güç durumdan kurtarmasını istemiştir. Bu ısrarlı davetler sonucu harekete geçen Tuğrul Bey, 447/1055'de İslâm dünyasının o zamanki merkezi olan Bağdat'a girmiştir⁸¹. Türkler ve Deylemliler arasında çıkan olayları bastıran Selçuklu ordusu, âsileri cezalandırmış ve Tuğrul Bey bu olay sebebiyle suçlu gördüğü Melikürrahîm'i hapsedirerek Bağdat'taki 110 yıllık Büveyhî hâkimiyetine son vermiştir⁸².

500 yıllık tarihi boyunca Abbâsîler çok büyük sıkıntılar yaşamış, kimi zaman yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, kimi zaman da güçlü iktidarların gölgesinde varlığını güç bela sürdürebilmişlerdir. Abbâsîlerin zorlu dönemlerinden birisinde de Büveyhîler iktidarı ele geçirmişlerdir. Abbasî hilâfeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girmiş ve halifelik otoritesi ciddi şekilde sarsılmıştır. Büveyhîlerin iktidara geldiği ilk yıllar aynı zamanda Doğu'da İslâm dininin Türk boyları arasında büyük bir inkişaf gerçekleştirdiği bir zamana da rastlamaktaydı. Abbâsî Devleti, Büveyhîlerin tahakkümü altına girdiği tarihlerde Mısır'da Türkler tarafından kurulan İhşidler Devleti bulunmaktaydı. Mısır, Suriye, Mekke ve Medine'ye hakim olan İhşidler, Kuzey Suriye'de Hamdanîler ile sürdürdükleri mücadele yüzünden Büveyhîlerin Bağdat'ı almasını önleyememişlerdir. Irak'ın Büveyhîler elinde kalması yüzünden Türklerin eskisi gibi Mısır'a akması engellenmiş ve dolayısıyla İhşid Devletinin siyasi yönden gelişmemesine neden olmuştur.

Bazı tarihçiler tarafından Abbâsîlerden ayrı bir devlet olarak ele alınan Büveyhîleri, biz Abbâsîlerin yüzyıllık döneminin hakim unsuru olarak görmekteyiz. Nasıl ki bundan önce bir önceki yüzyılın hakim unsuru Türkler ise, söz konusu yüzyılın hakim unsuru da Büveyhîlerdir. Her ne kadar Büveyhî emirlerin ikinci kuşağında özellikle Adudüdevle döneminde⁸³ Sasani etkiler görülmeye başlansa da bu durum, Abbâsî sistemini değiştirmeye muvaffak olamamıştır. Adudüdevle'nin, Sasanîler'i yeniden canlandırmak istediğini bastırmış olduğu sikkelerde⁸⁴ hükümdarlık unvanı Şehinşah tabirini kullanmasından anlamaktayız. Buna rağmen siyasi ve askeri yaptırım gücünü tamamen kaybeden Abbâsî hilafetine biat ederek, Büveyhîler, Ahmet Güler'in de ifadesiyle Sünnî çoğunluk tarafından gayri meşru, hukuk dışı sayılmanın önüne geçmeyi amaçlamışlardır. Her ne kadar bazı tarihçiler tarafından Büveyhîlerin, Abbasî devletini yıkıp eski Pers devletini yeniden ihya etmek için planlar yaptıklarından bahsedilmekte ise de bu durum gerçekleştirilememiştir.

Mısır'da Fatimî halifeleri, Abbâsî halifeleri ile mücadele edebilmek için Şii bir doktrinle hareket etmişler ve Şiiliği bir propaganda olarak kullanmışlar ise; Fatimîlerle aynı düşünceyi paylaşan Bağdat merkezli Şii bir devlet kuran Büveyhîler de, Fatimîlerle inanç konusunda ortak hareket ederek Sünnîlik üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Hakim oldukları yüzyılın sonlarına doğru neredeyse Sünnî düşünce, siyasi destekten mahrum olduğu için, Şiilik karşısında yok olma tehlikesine maruz kalmıştır. Büveyhîlerin inançta ittifak ettikleri Fatimîler ile siyasi bir birliktelik oluşturmadıkları incelenen dönemin tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Büveyhîler hakim oldukları bu yüzyılda İslam medeniyeti açısından son derece büyük faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Linda T. Darling⁸⁵ tarafından bir makalede

⁸⁰ Barthold, V. V., Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbul, 1927, s. 114

⁸¹ Zehebi, Düvelü'l-İslâm, I, 386; İbnü'l-Esîr, IX, 609.

⁸² Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s. 15.

⁸³ Daha geniş bilgi için: Ahmet Güner, Büveyhîlerden Adudu'd-Devle ve Dönemi, (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir 1992; Abülkerim Özeydin, "Adudüdevle", DİA, I, 392-393, İstanbul, 1988.

⁸⁴ Mahmud, Mahmud Arafe, "Irak Büveyhîleri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değeri", Çev.: Seyfullah Korkmaz, E.Ü.S.B.E.D., 8 Kayseri 1999.

⁸⁵ Linda T. Darling, "Osmanlılar ve Rönesans", Türkler Ansiklopedisi, XI, s.840-847, Ankara 2002.

Büveyhîlerin, Abbâsî başkenti Bağdat'ı fethi, Abbâsî İmparatorluğu'nun dini, politik ve hiyerarşik yapılanmasını altüst edip Büveyhî Rönesansını oluşturduğuna dair bilgilerle, enfes tahlillerle ortaya konmuştur. Her ne kadar bu durum bizim makalemizin konusu olmasa da, kısada olsa incelenen bu yüzyılın bir üstünlüğü olarak belirtmek gerekir.

Sonuç olarak, 232-334/749-945 yılları arasında yüzyıl iktidarda kalıp, dönemin “Türk Nüfuzu Dönemi” olarak adlandırılmasının baş aktörleri olan Türk Komutan ve siyaset adamlarının, Abbâsî ordusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Türk askerlerinin hakimiyetleri sonrası durumları bu makaleyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ahmed b. Büveyh iktidara gelince Türkleri uzaklaştırmış, ancak askerî sayı olarak çok olan Türklerin etkisinden tamamen kurtulması mümkün olmamıştır. Türkler, bu dönem içerisinde siyasi nüfuzdan yoksun olmuşlar ise de asker olarak Büveyhîler içerisinde de çalışmışlardır. Bu dönemde zaman zaman seslerini daha güçlü çıkarmışlar, zaman zaman ise sessizliğe bürünmüşlerdir. Zamanla Türklerin bu dönemde de tıpkı eskisi gibi devletin büyük ve önemli işlerinde görevlendirildiklerini, hatta Büveyhî iktidarını yıkmak üzere harekete geçtiklerini görmekteyiz. Özellikle Büveyhîlerin son senelerinde Türk Komutan Arslan Besâsîri, tüm yetkileri eline alıp, Fatımî halifesi adına çalışması ile Abbâsî hilafetinin ve onun temsil ettiği Sünnî anlayışın resmen ortadan kaldırılmasına yönelik teşebbüslerde bulunmuştur. Zor durumdaki Abbâsî halifesinin yardım çağrılarına Tuğrul Bey'den yanıt gelmiş ve Selçuklu Türklerinin Abbâsî yönetimini ele geçirmesiyle Sünnî inanç varlığını devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA, Ahmet, “Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I : Sebüktekin”, Belleten, 53/207-208, Ankara, 1989.
- AHMED ÇELEBÎ, et-Târîhu'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye, I-V, Kahire 1962.
- BARTHOLD, V. V., Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, İstanbul, 1927.
- CORCİ ZEYDAN, İslâm Uygarlıkları Tarihi, c. I, (Çev. Nejdet Gök), İstanbul 2004.
- GÜNER, Ahmet, “Hamza el-İsfahânî ve Büveyhîler (I)”, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XX, İzmir 2004, ss.3-27.
- GÜNER, Ahmet, “Hamza el-İsfahânî ve Büveyhîler (II),” D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XXI, İzmir 2005, ss. 57-75
- GÜNER, Ahmet, Büveyhîlerden Adudu'd-Devle ve Dönemi, (Basılmamış Doktora Tezi) İzmir 1992.
- HAMZA İSFAHÂNÎ, Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ, Beyrut trz.
- HEMEDÂNÎ, Muhammed b. Abdülmelik (ö. 521/1127): Tekmiletü Târih-i Taberî, (Tahkik Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut 1967, (Taberî Tarihi'nin XI. Cildinin içinde).

- Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İmadeddin el-Katip el-İsfehani'nin, Zubdet al-Nusra ve nuhat al-Cusra, İhtisar eden El-Bondari, (İng. Çev. M. Th. Houtsma) Leiden, 1989, İng. Türkçeye çeviren, Kıvameddin Burslan, Maarif Matbası, İstanbul, 1943.
- İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406): Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede've'l-Haber, I-VII, Beyrut 1971.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 682/1282): Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâü Enbâi'z-Zaman, I-VIII, Beyrut, trs.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, (ö.774/1372): el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XII, Beyrut, 1990.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, (ö.421/1030): Tecâribü'l-Ümem ve Teâkubu'l-Himem, I-II, Mısır, 1914.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin Muhammed Yusuf b. Tağriberdî, (ö.874/1469): en- Nucümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XII, Kahire, 1963.
- İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek (736/1335) Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Ğurer, thk. Salahaddin el-Müneccid, I-IX, Beyrut-Kahire, 1960.
- İBNÜ'L-ADİM, Kemaleddin Ömer (ö.660/1262) Zubdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb,(nşr. Halil el-Mansur), Beyrut,Trs.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597/1201): el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Müluk, (Neşr. Muhammed-M. Abdülkadir Ata) I-XVIII, Beyrut, 1992.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezeri (ö. 630/1232): el-Kamil fi't-Târih, I-XIII, Beyrut, 1965.
- İBNÜ'T-TİKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (ö.709/1309), el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrut, 1966.
- SAUNDERS, J. J. A History of the Medieval Islam, London-New York 1990.
- ZETTERSTEEN, K. V., "Büveyhiler", İA, İstanbul, 1977, I, 843-844
- ZETTERSTEEN, K. V., "İbn Raik ", İA., Eskisehir 1997, V/II, s. 777.
- ZETTERSTEEN, K. V., "Razi Billâh", İA, Eskisehir 1997.
- KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf, (ö.350/961): Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kitabu'l-Kudat, (Neşr. Rhuven Guest), Beyrut, 1908.
- Kitâbü'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik, (Neşr. Ömer es-Saîdî), Dımaşk, 1972.
- LİNDA T. Darling, "Osmanlılar ve Rönesans", Türkler Ansiklopedisi, XI, s.840-847 , Ankara 2002.
- MAHMUD, Mahmud Arafe, "Irak Büveyhîleri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değeri"., Çev.: Seyfullah Korkmaz, E.Ü.S.B.E.D., 8 Kayseri 1999.
- MAHMUT ŞAKİR, et-Târîhu'l-İslâmî, Beyrut, 1991.
- MAKRÎZÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, (ö. 845/1441): Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtatı ve'l-Âsâr, I-II, Bulak, 1270.
- MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhiler", DİA, VI, 496-497. İstanbul 1992.

- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, (ö. 345/956): Mürücü'z-Zeheb ve Meadinü'l-Cevher, thk. Müfid Muhammed Kamîha, I-IV, Beyrut, 1987.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, (ö. 345/956): et-Tenbih ve'l-İşraf, Beyrut, trs.
- MUHAMMED MÂHİR HAMMÂDE, Dirâse Vesîkiyye li't-Târîhi'l-İslâmî ve Masâdiruhû min Ahd-i Benî Ümeyye Hatte'l-Fethi'l-Osmânî li Suriye ve Mısır, 40-922/661-1516, Beyrut 1988.
- ÖZAYDIN, Abülkerim "Adudüdevle", DİA, I, 392-393, İstanbul, 1988.
- P.K. Hittî, Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, 1989.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahya es- Sûlî, (ö. 335/946): Ahbâru'r-Râzî ve'l-Müttakî Billah (Nşr. J. Heywort Dunne) Beyrut, 1983.
- SUYÛTÎ, Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505): Târîhu'l-Hulefâ thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut, 1995.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, (ö.310/922): Târîhu'l- Ümeme ve'l-Muluk, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, 1967.
- YILDIZ, Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", DİA, I, 31-48, İstanbul 1988,
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), Düvelü'l-İslâm, Beyrut, 1999.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347) : Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lam, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, I-XXXXVII, Beyrut, 1990.